

Да гэтае повесыці падобна і *повесыць а Баве*. „Бово“ любіць „Дружнену“ і робіць многа выдатных вайсковых учынкаў. І Бова прышоў к нам ад сэрбаў, сэрбы ўзялі яго ад італійцаў, а італійцы ў сваёй пераробцы карысталіся францускімі і ангельскімі крыніцамі.

Апрача гэтага, былі ў нас пераклады і розных іншых відаў літаратуры.

Апокрыфы былі ня толькі як устаўкі ў другіх творах, але і як асобныя самастойныя творы. На жаль, апокрыфаў у нашай чыстай старой кніжнай мове захавалася мала; больш іх запісана этнографамі ад народу ў XIX веку ў выглядзе вуснай народнай слоўнай творчасці („Сон багародзіцы“, у якім апісваюцца бачаныя ў сьне Марыяй мукі хрыста; „Як хадзіла багародзіца па муках“, дзе пералічаецца дванаццаць мук, у якіх бачыла багародзіца грэшнікаў дванаццаціх катэгорый; тут побач з буйнай фантазіяй адбываецца і быт, напрыклад, 4-я мука прызначана тым, што лаюцца „памацернаму“; 9-я мука—царом і царыцам, князём і княгіням. паном і паням, што слуг сваіх мучылі.—іхнае сэрца ссуць лютыя зьмеі з чалавечымі абліччамі, галасамі львовымі, а крыльямі арловымі; трэці апокрыф— „А дванаццаці пятніцах“ перайшоў у старэцкую псалму).

Перакладаліся *варажбінныя кнігі*, як аракул „Загадкі цара Давыда“, або „Лапатачнік“, які змяшчаў навуку варажбы на авечай лапатцы (пераклад, як думаюць, з габрэйскае мовы).

Вельмі былі папулярны пераклады кнігі „*Тайна тайных*“, аўтарства якой прыпісваецца Арыстоталю, але якая запраўды зьявілася спачатку ў арабаў (у X-XI веку), была перакладзена на габрэйскую і лацінскую мовы і ў розных пераробках абышла ўсе літаратуры Заходняе Эўропы; у гэтай кнізе мешаніна ўсякае даўнае *веды*: тут і навучаньне жыццю ўва ўсіх яго галінах. тут і мэдыцына, тут і хіромантыя, і ўсё ахоплена якоюсь *тайнаю*.

Былі пераклады *астролёгіі*, як „Шастакрыл“ і інш., даваўшыя прымяўную сярэднявечную веда па астрономіі з навучаньнем пазнаваць долю чалавека „па яго зьвязьдзе“.

Быў пераклад гэткай-жа забабоннай „*Доікі*“ (лэгікі) і многа іншых перакладаў.

Уся гэтая літаратура выяўляе разумовыя патрэбы інтэлігенцыі таго часу і паказвае, на якім грунце магла разьвівацца наша самастойная літаратура таго часу.

Пачатак друку на Беларусі (1525 г.).

Пераклады рэлігійнае літаратуры першай чвэрці XVI веку зьвязаны з дзейнасьцю доктара Францыска Скарыны, які славен, аднак, ня столькі ў гісторыі нашае рэлігійнае літаратуры, колькі ў тым, што ён прынёс у наш край заходня-эўропэйскі гуманізм, шырыў асьвету і *распачаў наш друк*. Скарына вышаў з дэмакратыі. Ён быў сынам полацкіх мяшчан-купцоў. Жыў прыблізна ў 1490—1550 г. Навучыўшыся чытаць па Псалтыры ў доме бацькоў і, як відаць, значна разьвіўшы сябе чытаньнем кніжак, ён з маладых гадоў трапіў нейкім спосабам у свае сталічнае месца—Вільню, а стуль—у кракаўскі унівэрсытэт, дзе і набыў на філэзофскім факультэце дыплём доктара навук. Адтуль ён паехаў у Італію. І вось, як пішацца ў дакумантах: у 1512 годзе перад мэдыцынскай колегіяй Падуанскага унівэрсытэту зья-

віўся малады чалавек з далёкае старонкі дужа вучоны, але бедны... Ён абараніў усе навуковыя палажэньні, дадзеныя колегіяй, і набыў дыплём доктара мэдыцыны. Пазьней Скарына пабываў яшчэ ў Нямецчыне.

Тым часам быў ужо вынайдзены (1456 г.) Гутэнбэргам спосаб друкаваць кнігі, а з 1491 г. ў Кракаве нейкі *Швайпальт Феоля* друкаваў кірылаўскія царкоўна-славянскія кніжкі. Выпусьціўшы ўсяго пяць кніжак, з асабліва сьціма нашаму народнае мовы, гэты малаведы ў гісторыі друкар быў абвінавачан у гэрасі і ўцёк з Кракава ў Угоршчыну.

Ф. Скарына.

І вось Францыск Скарына бярэцца за падобную-ж працу, але ня ў родным Полацку, дзе не магло быць належных прылад, і ня ў Кракаве, адкуль выгналі Феоля, а ў спакойнай Празе ў Чэхіі.

Першая кніжка, якую ён прыблізіў да народнае мовы і надрукаваў, вышла *6-га жніўня (ст. ст.) 1517 году*. Гэта быў Псалтыр.

У 1517—19 г. г., у Празе, Скарына надрукаваў 22 кнігі Бібліі.

У 1525 годзе ён друкуе кніжкі ўжо ў Вільні.

Першая вядомая кніжка, друкованая на нашай тэрыторыі і на ўсім усходзе Эўропы, вышла ў *марцы 1525-га году*. Гэта была кніга „Апостол“ з віленскай друкарні Скарыны. Тут-жа ён надрукаваў і яшчэ некалькі кніжак.

Аб далейшым яго жьцьці веста захавалася мала. Ведама толькі, што меў ён шмат няпрыемнасьцяй: згарэла яго друкарня, быў ён засуджаны на адабраньне ўсяе маемасьці ў судовай справе з сваякамі па жонцы і зышоў з асьветнае нівы ўсімі забыты. Толькі цераз тры сталецьці была належна ацэнена праца гэтага выдатнейшага чалавека.

З боку друкарскай тэхнікі кнігі Скарыны стаяць вельмі высока ня толькі на свой час, але нават і для нашага часу.

Цяпер яны лічацца вялікай рэдкасьцю. У Лёндоне, у Брытанскім Музеі, ёсьць найболей поўны комплект яго Бібліі. Унікум Псалтыру 1517 г. (адзіны ўва ўсім сьвеце экзэмпляр) знаходзіцца ў Маскве (да рэвалюцыі быў у бібліотэцы Мікольскага адзінаверчага манастыру).

Перакладаў ён свае кнігі з царкоўна-славянскіх тэкстаў і часкай бібліі. *Мова* яго перакладаў не ўва ўсіх кнігах аднакая; у большасьці кніг Бібліі—з усім блізкая да народнай; у кнігах царкоўных, з увагі на традыцыю, толькі выпраўленая на народны лад у забытых і незразумелых ужо царкоўна-славянскіх формах.

Для характарыстыкі Скарыны і яго працы маюць значэньне *прадмовы*, зьмешчаныя да выданных ім кніг. Маючы шырокі сьветагляд і высокую адукацыю, добра пазнаўшы заходня-эўропэйскае жыцьцё і набраўшыся новых ідэй, якія разьліваліся цяпер у гэтым жыцьці шырокімі хвалямі, Скарына найперш надае належае значэньне асьвеце, так патрэбнай у яго роднай малякультурнай ступенцы. Але даступ-

ных яму спосабаў падняць асьвету ў краі ня вельмі шмат. Ён не магнат, не архірэй, каб мог шырыць асьвету ў буйным размаху. Ён не магнаты ці архірэй ідуць на спрыяньне ў яго думках і жаданьнях. Віленскія мяшчане, спаміж якіх ён

ПОСЛАНИЕ:

Покончана і скажана зовемья і пол
пол, іже зъмыкѣе воебнннлрети
дгякннлптъскяя. Помош посланиен
свѣтлхъ и постолъ, соборныхъ седмъ
тяжъ и писемъ свѣтго днла дѣ: — Ав
тя понвроженѣи нашего слякнстла іса
хрѣтѣ снннвожнѣа. тысецѣннго, лѣтъ со
тяго, и девдесѣтъ лѣтъго. Мѣсецѣ мѣ
лѣ: — Пнндѣржанѣн нрѣлскншего го
сподѣра Жннгымонѣа Квѣтнрѣвнѣа,
Корѣла полскѣго. и сѣлѣвѣго кнѣзѣа Лн
товѣскѣго, н рѣсѣкѣго, н жѣмойтѣскѣго
н нннхѣ. вѣ о слявнѣой мѣстѣ внленскѣой
выложнѣа, н вытѣснѣнѣа. Пнѣцѣю нѣвѣдн
кѣой пнлѣвнѣостнѣю. Докѣтора фрѣнцнскѣа
скѣорннѣа спѣлоцѣкѣа: — Богѣу вѣтрѣнѣнн дѣн
номѣу. и прѣсѣтѣнн мѣѣѣрнѣго мѣрнн, сѣвѣ
сѣмн свѣтлнмн кѣчѣтн. и лю
дѣмъ посполнѣтлмъ кѣвѣ
рому нѣвѣчѣннѣю.

З Апостала Ф. Скарыны.

(.Доконана е(ст) сія кніга зовемая апостол...
"...Лета. ...тысѣснчнѣа. пѣтъсотѣаго, і двѣдѣсѣтъ пѣтѣго. Мѣсеца мар'ѣа". „Во слявнѣом“ мѣсте вѣленскѣом, выложѣна, і вытѣснѣна. Пнѣцѣю і вѣлѣкѣою пнлѣвнѣостнѣю докѣтора фрѣнцнскѣа скѣорннѣа с полѣоцѣкѣа...
"...і людемъ посполнѣтлмъ" к доб'рому навѣчѣннѣю").

з уздзячнасьцю ўспамінаў Багдана Онькава, сына мястовага радцы, і Якуба Бабіча, мястовага бурмістра, пасабляюць яму коштамі ў выданьні такіх кніг, што могуць пайсьці ў продаж і разам шырыць асьвету. І Скарына прызначае выданьне Псалтыру „детем малым“, як „пачаток всякое добрае науки, грамоты, еже добре чести ¹⁾ і мовіть учіть“. Усе пісьменныя людзі вучыліся тады зазвычай па рукапісным славянскім псалтыры, і Скарына друкуе Псалтыр у царкоўна-славянскай мове, выкідаючы з яе словы, якіх даўно няма ў жывой народнай мове, і ўводзячы народныя словы, асабліва ў тлумачэньнях на палёх, аб чым піша гэтак: „Положил есмї на боцех некоторых слова для людей простых руским языком, што которое слово знаменуеть“.

І з такога-ж боку практычна-асьветная карысьці глядзіць ён на ўсе свае выданьні. У прадмове да кнігі „Премудрості Ісуса, сына Сірахова“ ён піша: „Еліко ²⁾ крат в ней будеші чести. по каждом чтеніи нового нечто научішся, чего-ж есь пред тым не умел. Вся бо Соломонова і Арестотелева, божественная і жітейская мудрость в сей кнізе краткімі словы замкнена ест“. Вось для таго-та, кажэ ён: „...для посполітого добраго ³⁾ і размножєнія мудрості, умєнія, опатреності, разуму і науки пріложіл есм працю—выложіті кнігу сію на рускій язык“. Бо кнігі, на яго пагляд: „пожітєчны суть всякому человеку, мудрому і безумному, богатому і вбогому, младому і старому, наболєй тым, оні же ⁴⁾ хотят іметі добрыє обычає і познаті мудрость і науку“. І навукі ён дзеліць на практычныя і адцягненыя (абстракцыйныя), паказваючы заўсєды, аб якіх і дзе можна нешта знайсці ў яго выданьнях. Напрыклад, з практычных навук—прыродазнаўства ёсьць у прыповесьцях Саламоновых: „Размолвеніє о пріроженіи дров і былін, зверей, птїць, гадов і рыб“. Ён пільнує, каб даць чытачом у сваіх перакладах па магчымасьці больш пазнаньняў гістарычных, географічных і інш. „Ашчє лі же ⁵⁾ коханіє імаші ⁶⁾ ведаті о военных, а о богатырскіх делєх, чті кнігі Судей ілі кнігі Махавеев; болєє і справедлівєє в нїх знайдєш, нежелі во Александріи ілі во Троїи. Пак лі же ⁷⁾ вократцє свєдаті хошчєші много тысєшчєй лет летописєць ⁸⁾, чті кнігі Параліпоменона“. У пачатку кнігі Юдыф ён дає кароткі нарыс, у добра зразумелай народнай мове, аб Асырыйскім, Мідыйскім і Пэрскім царстве. А гаворачы аб Ханаанскім і Юдзейскім краі, зьяшчає географічнае апісаньне. Зварочває ўвагу на тое, што ў кнігах можна пазнаёміцца і з тымі „законамі і правы, імі-же людє на землі справоватіє імають“. Навук адцягненых („вызволєных“) Скарына лічыць сем і зназває, што для ўсіх іх у патрэбе можа быць надрукаваны ім пераклад Бібліі. 1) Калі патрэбна ўмець „граматіку ілі по рускы говорачы грамоту“, можна карыстацца, як мы ўжо бачылі, Псалтырэм. 2) Каб наўчыцца „локі, она же учіть з доводом разознаті правду от крївды, чті кнігу Іова ілі Посланіє апостола Павла“. 3) „Ашчє лі же помысліші умєті рїторіку, еже есьть красномовность, чті кнігі Соломоновы“. Гэтыя тры навукі, што „суть трі науки словєсныє“, значыцца—граматыка, лєгіка і риторыка, у XVII веку зрабіліся асноўнымі ў нашых школах. 4) Наўчыцца „музыкы, то ест певніцы“ можна было на вершах і песьнях, якіх асабліва многа ў Псалтыры і Песьні Песєнь. 5) „Арїтмєтыку, еже вократцє, а неомыльнє лічїть вучїть“. 6) „Геометрію, еже по рускі сказуєтєся землемереніє“ і 7) Астрономію Скарына раіць таксама шукаць у тым ці іншым месцы Бібліі. Ужо гэтым самым, смєшным цяпер для нас пералічєньнем „навук“, ён вучыў сваіх цємных чытачоў, якія тады і не маглі мець для наўчаньня сабе якіх іншых кніг.

¹⁾ Чытаць. ²⁾ Колькі. ³⁾ Агульна-народнага добра. ⁴⁾ Якія. ⁵⁾ Калі-ж.
⁶⁾ Маеш. ⁷⁾ Ці йзноў-жа. ⁸⁾ Летапіс, кроніку.

І ня толькі расшыраў ён іх сьветагляд, але й даваў, замест дарагой, недаступнай беднаму чалавеку рукапіснай кнігі, лягчэйшую для набыцця кнігу друкаваную.

Ён-жа першы ў нас даў спробу пісаць вершам, у якім то перакладаў месца з Бібліі, то выкладаў свае ўласныя думкі. У яго вершах ёсьць і рыфмы: „славе—похвале“, „светі—чтігі“ і інш.

У духу гуманістычных поглядаў Скарына вучыць людзей быць добрымі, шанаваць людзей, любіць свой родны край, прычым патрыотызм яго зьяўляецца як-бы дакорам фальшываму патрыотызму тагачасных магнатаў, любіўшых сваё гаспадарства толькі для сваіх асабістых карысьцяй, а не клапаціўшых аб дабры народу і ня дбаўшых аб развіцьці свае народнае культуры.

„Люді, ікгде зроділіся.—кажа Скарына,—к тому месту велікую ласку імають“. Але—ня толькі самі сабе нарадзіліся на сьвет, а для „посполітого добраго“. І вось „абы братія моя русь, люді посполітые, чтучі моглі лепей разуметі“, „понеже ¹⁾ не только докторове, а люді вченые в ніх разумеють, но всякій человек простый і посполітый чтучі іх ілі слухаючі можець пора-зумееті“, перакладаў і друкаваў ён кнігі ў мове тых народных гушч, з якіх вышаў сам.

Праца яго мела, аднак, значэньне ня толькі для свайго краю: кнігі яго пашлі ў Маскоўшчыну, Галіцыю, к паўднёвым славянам, іх перадрукоўвалі і перапісвалі, а яго друкарскую тэхніку бралі сабе за ўзор ня толькі краёвыя пазнейшыя друкарні, але й загранічныя друкары XVI веку. Біблія Скарыны займае ў гісторыі друкаванага пісьменства трэцяе месца (першая друкаваная біблія была нямецкая, другая—чэская, а трэцяя—Скарыны).

Літаратура беларускай рэформацыі.

(XVI век).

У далейшым парадку рэлігійная літаратура XVI веку звязана з прапагандай у нашым краі *рэформацыі*. Спачатку ідэі Лютара, Кальвіна і інш. знашлі ў Польшчы і Вял. Кн. Літоўскім прыхільнікаў спаміж арыстократыі, дзеці якой бывалі ў Нямецчыне. У літоўскім Статуце 1566 г. чытаем, што „княжата і панове хоруговныє, шляхты і кождый человек рыцевскій і всякого стану“ меў „вольность і моц выехаті і выйті“ з зямель княства „для наук у пісьме, цвічэня²⁾“ учінков рыцёрскіх і лепшого счастья своего, і теж будучы неспособнаго здоррвья своего для лекарств“. Сьледам за нямецкай арыстократыяй, якая тож спачатку спрыяла Лютару, відзячы, што ён карысен у яе імкненьнях супроць дэспатызму рымскіх пап, а не прадбачыўшы, што і супроць іх рэформацыя падніме сотні тысяч нямецкіх сялян,—і

¹⁾ Таму што, паколькі. ²⁾ Практыкаваньня.